

עדים זוממים בדיני ממונות ובחזקות

הרב בנציון משה אלגאזי

סוגיות הפרק השלישי במסכת בבא בתרא עוסקות בדיני חזקת קרקעות. מהו הדין כאשר בירור החזקה נעשה על ידי עדים שלא ניתן להחיל עליהם דין עדות, האם בכך תפגע גם הוכחת החזקה?

הגמרא מספרת על דין שבא לפני רב נחמן:

ההוא דאמר ליה לחבריה: מאי בעית בהאי ביתא? אמר ליה: מינך זבינתיה ואכלית שני חזקה, א"ל: אנא בשכוני גוואי הואי; אתא לקמיה דרב נחמן, אמר ליה: זיל ברור אכילתך. אמר ליה רבא: הכי דינא? המוציא מחבירו עליו הראיה.¹

הרשב"ם מבאר כיצד על המחזיק להוכיח את חזקתו:

אמר ליה - מערער. אנא בשכוני גוואי הואי - בחדרים הפנימים היתה עיקר דירתו והייתי עובר דרך עליך ומשתמש עמך בבית החיצון שדרת בו ברשותי ולכך לא מחיתי. אמר ליה - למחזיק. זיל ברור אכילתך - הבא עדים שדרת בבית לבדך ג' שנים בלא אותו שבא עמך כדין כל חזקת ג' שנים שצריך להביא עדים שהחזיק בה חזקה גמורה.²

1 ב"ב כט, ב

2 רשב"ם ב"ב כט, ב

מדברי הרשב"ם עולה שאם יצליח המוחזק להביא עדים שיוכיחו שהוא דר בבית לבדו שלוש שנים, הוא ימשיך להחזיק את הנכס הנידון. נקדים ונאמר: מִדְּקֻשַׁת הפסוקים בדיני הזמה למדנו שאי אפשר להזים את העדים אם פסק הדין כבר בוצע. הפסוק אומר "כאשר זמם"³ ולא "כאשר עשה", לכן:

לא הרגו - נהרגין, הרגו - אין נהרגין.⁴

בנידון שלנו, אם יצליח המוחזק להוכיח שישב במקום שהוא שלוש שנים, הרי עדותו היא בבחינת 'כאשר עשה', וממילא נמצא שהוא מוחזק בנכס. כאן נשאלת השאלה: הרי בגדרי עדות כלל גדול נקוט בידינו: 'עדות שאי אתה יכול להזימה אינה עדות', כמבואר בכמה מקומות בש"ס.⁵ העדות של המוחזק לא ניתנת להזמה והרי היא כ'עדות שאי אתה יכול להזימה' ואינה עדות.

כעין זה שואל הנימוקי יוסף על המשנה בהמשך הפרק העוסקת בדיני עדים זוממים בחזקת קרקעות:

מתני'. היו שנים מעידין אותו שאכלה שלש שנים, ונמצאו זוממין - משלמין לו את הכל. שנים בראשונה, שנים בשניה, ושנים בשלישית.⁶

שואל הנמוקי יוסף:

וא"ת היכי דמי אי כשהוזמו קודם גמר דין אין להם לשלם כלום כדאי' במסכת מכות (דף ה ב) ואם לאחר גמר דין כיון דקא מחזיק בגויה זכה בה מיד והוה ליה כאשר עשה.⁷

3 דברים יט, יט

4 מכות ה, ב

5 סנהדרין מא, א-ב, שם עז, א וב"ק עה, ב

6 ב"ב נו, א

7 נמוקי יוסף ב"ב ל, א בדפי הרי"ף ד"ה משלמין

שאלתו של הנמוקי יוסף מביאה אותנו למחלוקת הראשונים: האם גם בדיני ממונות קיים התנאי שניתן להזים רק קודם ביצוע גזר הדין – "כאשר זמם ולא כאשר עשה", כמו שראינו לעיל? התשובה לשאלה זו תהווה נפקא מינה גם לשאלתנו האם אין כאן 'עדות שאי אתה יכול להזימה'.

הנמוקי יוסף תלה את תירוצו במחלוקת דלהלן:

ותירץ אחד מגדולי רבני צרפת שאין אומרים בממון כאשר זמם ולא עשה כיון שאפשר בחזרה

והריטב"א ז"ל תירץ דאירי שהמחזיק הוא חוץ לקרקע כשדן עליו ואחר שנגמר הדין הוזמו עדיו קודם שהחזירוהו שם והשתא הוא כאשר זמם:⁸

נראה שכוונת הנמוקי יוסף היא שלדעת אותו גדול מרבני צרפת, בדיני ממונות אין אומרים כאשר זמם ולא כאשר עשה. דברים אלו מופיעים בפירוש בדברי התוספות במסכת בבא קמא בשם ריב"א:

ועדים זוממין – פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה.⁹

אך לשיטת הריטב"א, שהביא הנימוקי יוסף, יש דין כאשר זמם גם בדיני ממונות. אם כן, חזרה קושייתנו: כיצד נבאר את סוגייתנו אם דרושה עדות שאפשר להזימה?

הש"ך הוכיח בצורה ברורה ובאריכות רבה שגם בדיני ממונות יש ליישם את התנאי של עדות שאתה יכול להזימה:

ועוד נלע"ד להוכיח כן מן הש"ס דגם בממון בעינן עדות שאתה יכול להזימה, דאמרינן בש"ס [סנהדרין] ריש פרק אחד דיני

8 נמוקי יוסף ב"ב ל, א בדפי הרי"ף ד"ה משלמין

9 תוספות ב"ק ד, ב ד"ה ועדים

ממונות [ל"ב ע"א], דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות צריכין דרישה וחקירה...

ובפרק היו בודקין [סנהדרין מ"א ע"ב] אמרינן בש"ס דטעמא דדרישה וחקירה הוא משום דבעינן עדות שאתה יכול להזימה הוא, וא"כ אף בהודאות והלואות נהי דתיקנו רבנן דלא בעינן דרישה וחקירה, היינו שאין הבית דין צריכים לכתחילה לחקור ולדרוש העדים משום שלא תנעול דלת בפני לווין, אבל מ"מ מוכח דבעינן עדות שאתה יכול להזימה אף בדיני ממונות ואפילו בהודאות והלואות...

ועוד דגרסינן בפרק זה בורר בסוף [דף ל'] אמר רב יודא עדות המכחשת זו את זו בבדיקות, כשרה בדיני ממונות. ומשמע דבחקירות פסולה... הרי בהדיא דעדות המכחשת זו את זו בחקירות פסולה, מטעם דבעינן עדות שאתה יכול להזימה, דאל"כ אין טעם כלל לפסול עדות המכחשת זו את זו בחקירות, דמה בכך שמכחשת זו את זו בחקירות סוף סוף בגוף הענין עדותם מכוונת, ולמה יגרע ממכחשת זו את זו בבדיקות, אלא ודאי כדפירשתי.¹⁰

הנודע ביהודה שואל כיצד נבאר את סוגייתנו לשיטת הש"ך. אם נסביר כדעת הריטב"א, שהוא אינו מצוי בביתו ואחר עדות העדים נשיב אותו לחזקתו, הרי משמע להדיא שהוא דר בביתו, כמבואר בגמרא. וזו לשון שאלתו:

וא"כ אי ס"ל להנ"י דבעינן בד"מ עדות שאי"ל א"כ לא משכחת עדי חזקה שיועיל כי אם כשאין המחזיק באותה שדה דאל"כ כיון שאין העדים משלמין כשיוזמו אין עדותן מועיל דה"ל עדות שאי אי"ל וא"כ קשיא כמה סוגיות במס' ב"ב בדף כ"ח ע"ב ההוא דאמר לחבריה מה בעית בההוא ביתא א"ל מינך זבינת' ואכלי שני חזקה אמר ליה אנא בשכוני גואי הואי אתא לקמיה דר"נ א"ל זיל ברור אכילתך. וקשיא במה יברר והלא כל עדים שיביא לא יועיל כאן שהוא באותו בית כדמשמע לשון מה בעית בההוא ביתא וכן

מדאמר ליה רבא שם דינא הכי המע"ה (המוציא מחברו עליו הראיה) א"ו (אלא ודאי) דלא בעינן כלל בד"מ עדות שאי"ל. וכן שם בדף ל' מה בעית בההוא ביתא וכו'.

ובזה ניחא דלא קשיא ליה להנ"י על גוף דין חזקה היכי משכחת לה משום דלא בעינן עדות שאי"ל ואף שהמחזיק עדיין שם מהני רק קשיא ליה שם במשנה והם עדות אחת להזמה דמשמע שהעדים משלמין כשהוזמו אהא קשיא ליה הא הוי כאשר עשה ומוקי לה כשאינן המחזיק באותו שדה ומזה ראייה מכרחת דלא בעינן בד"מ עדות שאי"ל ודלא כהש"ך.¹¹

הנודע ביהודה מוכיח מסוגייתנו שאין לקבל את דבריו של הש"ך, ואם כן אין בדיני ממונות דין של עדות שאתה יכול להזימה.

אמנם נראה שניתן לבאר את שיטת הש"ך בסוגייתנו על פי דברי התוספות שהובאו לעיל. התוספות שם הביאו פירוש נוסף:

ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבינן להו בק"ו דגבי ממון עונשין מן הדין והא דאמרינן במכות (דף ה:) הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין.¹²

דין כאשר זמם ולא כאשר עשה אינו קיים בדיני ממונות שהרי כל יסודו נובע מקל וחומר, אך בממון עונשים מן הדין.

מתני'. אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין, שהרי הצדוקין אומרים: עד שיהרג, שנאמר: נפש תחת נפש. אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, והרי אחיו קיים; ואם כן, למה נאמר נפש תחת נפש? יכול משעה שקבלו עדותן יהרגו? תלמוד לומר: נפש תחת נפש, הא אינן נהרגין עד שיגמר הדין.

11 שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא אבה"ע סי' עב הגהה שלישית

12 תוספות ב"ק ד, ב ד"ה ועדים

גמ'. תנא, בריבי אומר: לא הרגו - נהרגין, הרגו - אין נהרגין. אמר אביו: בני, לאו קל וחומר הוא? אמר לו: לימדתנו רבינו, שאין עונשין מן הדין.¹³

על פי גמרא זו יש לומר שאם בדיני ממונות מחייבים את העדים לשלם על שזממו, קל וחומר שנחייב אותם כאשר נעשה הדין בפועל על פיהם. תירוץ נוסף לסוגייתנו ניתן ללמוד מדברי הריטב"א עצמו בחידושיו למסכת מכות:

יש שפירשו דרבי לחדודיה לבריה הוא דקאמר ליה, דודאי אפילו למ"ד בעלמא עונשין מן הדין כדאיתא במסכת סנהדרין (נ"ד א'), בהא אין עונשין דעדים זוממין חדוש הוא ואין לנו בו אלא מקום חדוש בלבד כדאיתא בבבא קמא (ע"ב ב'), אלא לחדודיה אמר ליה.¹⁴

על פי הריטב"א, הגמרא במכות מציעה לדחות את חיוב העדים מקל וחומר אם גזר הדין נעשה, כיוון שאין עונשים מן הדין. אך על פי הריטב"א, ההצעה לדחייה זו היא רק לחידודי. הטעם האמתי שבגללו לא ניתן לחייב עדים זוממים גם לאחר המעשה הוא שדין עדים זוממים הוא חידוש - אין לך בו אלא חידוש.

אם כן, בכל מקום שיש חידוש בעדים זוממים לא ניתן ללמוד ממקום אחר, משום שאין לנו אלא את עצם החידוש שיש בעדים זוממים. אך אם נמצא מקרה שבו לא יהיה חידוש בעדים זוממים ניתן יהיה להענישם גם לאחר שגזר הדין נעשה. וכך כמובא בתוספות במסכת בבא קמא:

דאסהידו ביה תרי בחד ותרי בחד - משמע לפי שיש שני מזימים על כל אחד ואחד לא הוי חידוש.¹⁵

13 מכות ה, ב

14 ריטב"א מכות ה, ב ד"ה למדתנו

15 תוספות ב"ק עג, א ד"ה דאסהידו

מדברי התוספות למדנו שאם יש לכל אחד מהעדים המעידים שני עדים שמזימים אותו, הרי שאין בהזמתם חידוש. אם אין חידוש בהזמתם, אפשר יהיה לקיים בהם דין "ועשיתם לו כאשר זמם" גם לאחר שהעונש כבר נעשה.

באופן זה ניתן להעמיד את סוגייתנו לשיטת הראשונים והש"ך הדורשים שגם בדיני ממונות תהיה עדות שאתה יכול להזימה. כלומר, על אף שבנידוננו אי אפשר להזים את העדות כיוון שהמוחזק כבר מחזיק בנכס, יש אפשרות להזים אותה על ידי שני עדים המזימים כל אחד מן העדים. במקרה כזה ניתן להזים גם לאחר מעשה והרי שזו עדות שאתה יכול להזימה.

הגאון רבי עקיבא איגר תירץ קושיה זו בשני אופנים: תירוץ אחד הוא כשיטת התוספות בבבא קמא, שאין בממון דין של כאשר עשה; תירוץ נוסף הוא שכיוון שיש להם עונש מלקות מדין "לא תענה ברעך עד שקר",¹⁶ די בכך כדי לקיים בהם כאשר זמם גם לאחר שבוצע גזר הדין:

ובעיקר הקושיא דהא בממנ"פ או דבממון לא אמרינן ולא כאשר עשה כשיטת תוס' או דבממון אף דלאחר שעשה אין חייבי' לשלם מדין כאשר זמם, אבל מ"מ העדים במלקות מלאו דלא תענה, דלענין הלאו ליכא מיעוט ולא כאשר עשה והוי יכול להזימם מכח המלקות כמ"ש תוס' ריש מכות. וחד מזה מוכח, דאל"כ בעידי חזקה דמשמע אף דהמחזיק יושב בקרקע כדמשמע לישנא דהש"ס מאי בעית בהאי ארעא, ויקשה להסוברים דגם בממון אף לבתר תקנת חז"ל בעי יכול להזימם והא כיון דיושב בקרקע מיד שנגמר הדין הוי כאשר עשה, אע"כ כנ"ל.¹⁷

16 שמות כ, יג

17 חידושי רבי עקיבא איגר ב"ק צ, ב ד"ה ובעיקר

סיכום

שאלנו כיצד ניתן לקבל את עדותם של העדים המעידים על חזקה, וראינו ארבעה תירוצים. התשובה תלויה ראשית כול במחלוקת הראשונים האם דיני כאשר זמם חלים גם בדיני ממונות. תירוץ אחד הוא לדעת תוספות בשם ריב"א, שדין כאשר זמם לא שייך בדיני ממונות. אך לדעת הסוברים שדין זה שייך גם בדיני ממונות, אפשר ליישב את סוגייתנו בשלוש דרכים:

1. **תוספות** - כל יסוד דין כאשר זמם בנוי על קל וחומר ובממון עונשים מן הדין, לכן העדים משלמים גם כאשר גזר הדין נעשה.
2. **ריטב"א** - כיוון שדין הזמה הוא חידוש, אין לך בו אלא חידוש. במקרה שאין בו חידוש בהזמה ניתן יהיה לחייב את העדים.
3. **רעק"א** - ניתן לחייב עדים זוממים מצד חיוב המלקות על הלאו "לא תענה".